

»poskakujočega« župana, »trdega« župnika, sladkobnega nadučitelja, omahljivega Ferjana itn. v Zapolju ali pokmetenega župnika, rahlo omejenega župana, premetenega tajnika, prsate Tončke idr. v Blatnem dolu na eni strani, na drugi pa v opisu Minke, ki se njena podoba učinkovito vključuje v celotno sobesedilo povesti, v Kačurjevih razglabljanjih, sanjah, prividih (npr. kovač — socialist) in v celotnem vrednotenju sveta. Kačurja označuje poduhovljenost v primeri z ostalim svetom, ki je izrazito »telesen«.

Enake razlike kaže tudi barva jezika posameznih oseb (župan iz Zapolja celo govori »poskakujoče«; prim. še župnikovo pridigo v Blatnem dolu, osladen jezik zapoljskega nadučitelja, robato Tončkino govorico, Kačurjeva skoraj svetopisemskemu slogu se bližajoča razglabljanja itn.). V skladu s tem oblikovnim postopkom je zelo pisan tudi jezikovni zaklad v povesti, saj uporablja v okviru nasprotij konkretno — abstraktno vse besedišče od popačenk, krajevnih in narečnih izrazov (zgrevan, kanclija, skezati, vražen, zdelo, itn.) do abstraktnih izrazov in tujk.

Smotrna izraba slogovnih prvin vseh treh šol za prikaz časovno, krajevno, družbeno in družabno opredeljenih likov in za izpoved lastnega odnosa do sveta je pripomogla, da je Cankarjev ustvarjalni genij zmogel umetnino, h kateri »je treba pristopiti z odkrito glavo, tiho in... krotko kot pred belo okamenelo žalost Meštrovičevih skulptur« (Ivo Kozarčanin).

Jože Toporišič

POIZKUS MODERNEJŠE OBRAVNAVE GLAGOLSKIH KATEGORIJ

Splošno

Glagoli so besede, ki izražajo dejanja (*vrnil bi se, iskanje*), stanje (*ubit sem*), dogajanje (*razpadel je, blestí*), obstajanje (*ste*), zaznavanje (*čutil sem*), spreminjanje (*usihati*) in še odnos do vsega tega (*moram*)¹. V naslednjih dveh Kosovelovih pesmih so vse pokončno tiskane besede glagolske:

Razpal, razrušil se je *grad*
najlepših mojih sanj
in *sredi razvalin sem sam*
napol ubit, izdan.

A dalje tam še eden je,
a jaz ne morem vanj,
in dober, topel je in tih,
a jaz sem bil izgnan.

Ena bolešt mi dušo tesni —
tega sveta hladnina;
pride noč — in vse potopi
večnosti globina...

Moje srce izgubilo je
toplíh sanj iskanje,
kot mramor ga ohladilo je
to trpko, trpko spoznanje.

¹ Slovenski slovnici 1964 (dalje Ss) so »(g)lagoli besede, ki povedo, kaj kdo dela ali kaj v njim je« (str. 202), ista definicija pa se uporablja tudi za povedek: »Povedek ali predikat pove, kaj kdo dela ali kaj z njim je« (307). To sem grajal v članku Slovenska slovnica (Filologija 3, Zagreb 1962, str. 282).

*In to je tista bolečina,
ki jo tajim ljudem,
saj vrnil bi se, a ne morem,
ne morem, ne smem.*

*Večerna luč blesti v stolpovih
in okna žarijo svetla,
a meni je kakor zlovešča meglà
zakrila bolest pol sveta.*

*Mati, daj mi roko še enkrat,
kajti samo v tvojem zavetju
sem začutil življenje, sem bil mlad,
kot zdaj sem gorak vsemu svetu.*

*Čutim pogrezanje, konec sveta,
daleč ni od razdejanja.
Zebé me. Hlad polzi v dno srca;
dajti mi, dajte mi spanja!*

Glagol ima naslednje nezložene oblike: sedanjik (*delam*), velelnik (*delaj*), deležnik na -č ali -e (*delajóč, deláje*); nedoločnik (*delati*), namenilnik (*delat*), deležnik na -l (*delal*), deležnik na -(e)n ali -t (*tepen, delan, ubit*), glagolnik (*de-lanje*), deležnik na -(v)ši (*rekši, videvši*). Nimajo pa teh oblik tudi vsi glagoli. Vse druge glagolske oblike so zložene, npr. *delal sem (bi, bi bil, sem bil), pokopan bo* itd. Oblike kot *smeje se* imamo za nesestavljene.²

Glagolske besede so tudi pridevniki kot *občutljiv, izrecen* ali samostalniki kot *molitev, skok, bolečina, padec, straža, srbež*, itd., ki pa jih ne uvrščamo med redne glagolske oblike, temveč jih imamo za samostojne besede, upravičeno posebno takrat, če ne izražajo več samo glagolskega dejanja, stanja itd. Nekateri glogoli imajo samo po katero glagolsko obliko: *grem* samo sedanjik, *pojdem* samo sedanjik in velelnik, ne pa tudi deležnika na -l ali nedoločnika. Taka oblikovna osamelca sta npr. še obliki *zlovešč* ali *zavetje*.³

Glagolske oblike delimo na osebne in neosebne.⁴

Osebne glagolske oblike so tiste, ki dejanje itd. prisojajo govorečemu (1. oseba), ogovorjenemu (2. os.) ali sploh osebi ali stvari, o katerih se govori (3. os.). 3. osebo uporabljamo tudi za izražanje dejanja sploh v določenem času (tip dežuje, treba je bilo). Glagolska oseba torej večinoma kaže na vršilca dejanja ali nosilca stanja ali lastnosti.⁵

Osebe glagolske oblike izražajo čas (*sem ubit, izgubilo je, bom*), naklon (*ubit sem, vrnil bi se, daj*) in način glagolskega dejanja (*razrušil se je, sem bil izgnan*). Načina imamo dva: tvornik in trpnik.⁶ Prvi pove, da dejanje opravlja osebek ali pa je le-ta v določenem procesu ali stanju (*razpal se je grad, sem ubit*), drugi pa, da dejanje osebkju prihaja od zunaj (*bil sem izgnan*). Naklone imamo tri: v povednem naklonu so glagoli tedaj, če dejanje samo ugotavljajo, ga zanikajo ali po njem vprašujejo (*čutim, greš?*), v velelnem tedaj, če dejanje prikazujejo kot zaželeno, zapovedano, prepovedano itd. (*daj*), v pogojnem pa tedaj, če (iz)vršitev dejanja zadeva ob zapreke, ki jih je mogoče zaobiti ali pa tudi ne (*vrnil bi se*).⁷

² V Ss ni ločitve na zložene in nezložene oblike, temveč takoj na začetku na osebne in neosebne (207, 271). Pri prvih govori o času, naklonu in načinu, pri neosebni pa ne, kar lahko zavaja k misli, kot da za neosebne oblike ne veljajo kategorije naklona ali načina (za čas je res, da ne).

³ V primerih s Ss se tu postavlja vprašanje, kaj sodi med glagolske oblike in kaj ne. Vpeljan je pojem glagolske besede (prim. v Slovenskem knjižnem jeziku pridevniško in samostalniško besedo, pa tudi zaimensko). Opozorilo na oblikovne osamelce je v nasprotju npr. s trditvijo Ss (212), da imajo opisni deležnik na -l, »vsi glagoli; *pojdem* ga seveda nima.

⁴ To se sklada s Ss 1964 (210, 211), ne pa z iste slovnice pojmovanjem na str. 307, kjer jo imenuje »določna glagolska oblika (verbum finitum)«. *Verbum finitum* je nejasen, ustreza le *osebna glagolska oblika*.

⁵ O tem Ss (210): »Pri glagolu ločimo tri osebe (...) kakor pri osebnem zaimku«. Za 3. os. pravi Ss (171), da je »tista, o kateri govorimo in ji pravimo on (itd.)«. V taki definiciji ni upoštevan npr. brezosebkov stavek *kot dežuje*, kjer ni nobenega *on, ono* itd.

⁶ Srednjika torej ni. O tem gl. moje O slovenskih glagolskih načinih (Jezikovni pogovori 1965, str. 104).

⁷ Tako imenovani železnik je opisna oblika, kakršno imamo npr. še v zvezah kot *lahko greš = smeš iti* ipd.

Neosebne glagolske oblike so tiste, ki sploh ne izražajo glagolske osebe (*razrušil, ubit, izdan, hiteč, peljati se, spat, iskanje*), pač pa nekatere lahko naklon (*neizrečen = tak, ki ga niso izgovorili: neizrečen = tak, ki ga ni mogoče izreči*) in način (*zaničevan: oslepel: delal*). Uporabljamo jih za to, da z njimi tvorimo — »opisujemo« — čase in naklone (*bom delal, bi storil, moram storiti*), načine (*bil sem izgnan*), izražamo cilj glagolskega dejanja (*grem delat*), istodobnost (*domov gredel, se zglesi pri meni; hiteč k cilju, je komaj še dihal*) ali preddobnost (*cesar to videdvši, veli kočijažu*). Prednost neosebni glagolskih oblik je prav v tem, da ne izražajo glagolske osebe: ta bodisi ni potrebna, ker je že izražena (*nočem krkičati = nočem, da bi [jaz] kričal; greš kositi = greš, da boš (ti) kosil; molče so šli = ko so šli, so [oni] molčali*) ali pa je splošna: *naročil je jesti (da bi jedel, da bi jedli, da bi jedla itd.), gledal sem to norenje (= gledal sem, kako si [ste, je, so, sta itd.] norel [noreli, norela]), govoriti je srebro (= če kdorkoli govori [če govoriš, govorimo, je srebro]), ukazal je prinesiti kruha in jabolka (= da prinesejo, da prinese, da se prinese . . .)*. Privedniške glagolske oblike se zmeraj nanašajo na samostalniško besedo, ob kateri so; to lahko spremenimo v osebek tvornega ali trpnega stavka: *otekli gležnji (= gležnji so otekli), posekani hrasti (= hraste so posekali), skeleče rane (= rane skelijo), zametena steza (= stezo je [bo] zamelo)*. Neosebne glagolske oblike, uporabljene ob osebni, svoje dejanje pripisujejo osebi osebne glagolske oblike: prim. *plesaje sta planila v dereče valove*.

Neosebne glagolske oblike so ali čisto samosvoje (*delati, delat, sede, skrivši*) ali pa so privedniške (*osupel, zaželen, ubit, vzdihujoč*) oz. samostalniške (*delanje, skok, bera, podražitev*).

Oblikoslovna podoba glagola

Glagol ima zelo izrazito morfemsko podobo. Vzemimo glagol *pogrezniti*. Nasprotje s *popihnuti* nam izloča morfem *grez*: ta je nosilec predmetnega pomena. Morfem *ni* za korenem (prim. *pogrezati*) imenujemo glagolsko pripono. (Pri izpeljanih glagolih je glagolska pripona za podstavo, prim. *pobratiti, potujčevati*.) Glagolske pripone so različne: *ni, a, e, i, uje, ova, eva, je, ne, ava* itd., lahko je tudi \emptyset (*nesti; dam*). Glagolska pripona sama na sebi ne pomeni nič, pri dveh glagolih iz istega korena ali podstave pa razločuje dovršnost ali nedovršnost dejanja: *pogrezniti — pogrezati, zapeljem — zapeljujem, seči — segati*. — Morfem pred korenem je predpona. Če jo dodamo nedovršnemu glagolu, dobimo dovršnik (*spati — prespati*).⁸ Predpone imajo večinoma tak pomen kot predlogi ali prislovi. Predpon ima kak koren lahko tudi po več (*porazdeliti*). — Za glagolsko pripono se dodajajo obrazila ali končnice, da dobimo posamezne glagolske oblike: *sedanjik, velelnik, nedoločnik, deležnike* itd.; če glagol nima pripone, se obrazila in končnice dodajajo kar korenemu: *dela-m-ti — nes-ti, da-m*. — Del glagola pred *-ti* se imenuje nedoločniška glagolska osnova (*dela-ti*). Pri glagolih z nedoločnikom na *-či* je glagolska osnova ves del pred končnim *-i*⁹

⁸ To velja splošno. O zadregah Ss glede tega, kdaj predpona dela glagole dovršne in kdaj ne (Ss 206-207), glej moje Probleme der slovenischen Schriftsprache, Scandoslavica 1960 (dalje Probleme), str. 69-70 in O aspektnih premenah v slovenskem knjižnem jeziku, JIS 1959/60, 203.

⁹ Ss (211) morfemsko nejasno trdi, da se »nedoločnik (. . .) končuje na *-ti* ali *-če*. Tudi na str. 215 ni jasnosti: »Če odpahnemo nedoločniško obrazilo (pred tem so navedeni samo glagoli na *-ti*) dobimo nedoločniško osnovo.« Na str. 219 iz diahronične zadrege prav tako nejasno: »Kadar se nedoločnik končuje na *-či*, se podstava končuje na mehkonobnik *k* ali *g*.« V striči, strič, striž(enje) seveda ni ne duha ne sluha za kakšnim mehkonobnikom. Za moje stališče gl. Probleme 65. — O težavah Ss pri pojmovanju sestavnih delov glagola prim. moj članek Oblikoslovna terminologija in njeno jezikovno ozadje, JIS 1957/58, 209-213.

(peči); glagolski del pred končnico (npr. -m) je sedanjška osnova. Korenski del sedanjške in nedoločniške osnove je ali enak (n e s -em -ti, d e l -am -ati) ali pa tudi ne (b e r -em — b r -ati, p i š -em — p i s -ati). —

Glagolske oblike, ki se spregajo ali sklanjajo, imajo na koncu končnice: *dela-m -š -o -mo* itd.; *petj-e -a -u* itd.; *pozlačen -o -ega, -emu* itd. Kar je pred končnico, je osnova pregibne glagolske oblike. Osnovo glagolske oblike je treba ločiti od glagolske osnove: *delanje* (osnova glagolnika *delanj-*, proti *dela-* glagolska osnova). — Nekateri glagoli imajo še prosti (ločljivi) morfem *se* ali predlog prehodnosti, npr. *smejati se, hoditi za (= ljubiti)*.¹⁰ Morfemski sestav glagola najlepše razbereš iz preglednice:

Predpone	Koren	Obrazila podstave	Glagolske pripone	Glagolska obrazila	Končnica	Obrazilo povratnosti ali prehodnosti
po	grez		nj	en	a	
pri	nes	k	a	ti		
zapri	seč		∅	i		
	hod		i	ti		za
	ber	ač		enj	e	
	da		∅		m	
po	sin	ov	i	l	∅	
po	mal	o				
	mešč	an	i	ti		se

Glagol *pomalomeščaniti* ima sestavljeno pomensko jedro: ima dva korena, povezana z veznim samoglasnikom o.

Glagolski vid

Po glagolskem vidu ločimo dovršne in nedovršne glagole. Dovršni so tisti, ki podajajo dovršeno dejanje (*počiti, poplesati, namučiti se, dočakati, zaigrati*), nedovršni pa tisti, ki ne izražajo dovršnosti (*tepsti, poskakovati*).¹¹ Nedovršni glogoli se izjemoma rabijo tudi za izražanje dovršnega dejanja: *fant bo tepen kot snop, nesel je v mlin* (tja je namreč tudi *prinesel*), *pisal bi ti pismo (= sporočil bi ti pismo)*. Dovršne glagole spoznamo po tem, da je z njimi mogoče odgovoriti na vprašanje *kaj storiš (bi storil* itd.) in da razen redkih izjem ne izražajo dejanja v trenutku govorjenja (sedanjega časa). Nedovršne spoznamo po tem, da z njimi lahko odgovorim na oblike glagola *delati* v stavkih *kot kaj delaš*, ob njih pa tudi lahko uporabljamo tako imenovane fazne glagole *začeti, nehati* ipd. Vsi se rabijo tudi za izražanje dejanja v trenutku govorjenja.¹²

¹⁰ Mislim, da je tako prav, saj predlogi v predponski vlogi opravljajo isto vlogo (prim. *šel je — našel je*), pa jih tudi obravnavamo kot morfemsko sestavino glagola.

¹¹ Tako gledanje je sedaj splošno sprejeto prav zato, ker nedovršni vendarle kdaj lahko izražajo tudi dovršnost. O tem prim. še primere iz Bezlajeve razprave *Doneski k poznavanju glagolskega aspekta* (SR 1948) kot *nesi ga ven = odnesi ga*.

¹² Kot se vidi, je iz kategorije glag. vida izločeno to, ali je glagol trajen ali ponavljalen, ali je začetno, končno ali trenutno dovršen, in kar bi jaz imenoval vrsta glagolskega dejanja (Aktionsart).

Slovenski glagoli so načeloma ali dovršni ali nedovršni, so torej enovidski. Nekateri pa so dvovidski, tj. ali dovršni ali nedovršni, kar nam je pač na misli: prim. *roditi, ubogam, teknem, telefoniram* itd.¹³ Nekaj jih sploh nima vida: *moram, morem, maram, treba je, smem*.¹⁴

Nesestavljeni glagoli so načeloma nedovršni. Dovršni se dajo skoraj vsi naštetih: *plačam, končam, neham, jenjam, srečam; kupim, lotim se, blagoslovim, pičim, pustim, ranim, rešim, skočim, stopim, storim, trčim, udarim, dobim; padem, sedem, ležem, sežem, rečem, vržem, jamem* in skoraj vsi glagoli z glag. pripono *ne* (prim. *kriknem*) razen tistih, ki izražajo prehajanje iz stanja v stanje (npr. *sahnem*); *dejem; dam, dem* in morda še kateri.

Iz nedovršnikov dobimo dovršnike tako, da jim dodamo predpono: *nesem — prinesem, delam — dodelam*. Pri tem se pomen spremeni v smislu predpone. Nekaj prvotnih glagolov nikoli ni brez predpone: *-prem, -čnem, -mem, -žmem, -šljem* (prim. *zaprem, načnem, otmem, ožmem, pošljem*). Med take glagole gredo tudi izpeljanke iz predložnih zvez, npr. *pogospoditi, raznestiti, pobarabiti se* itd.

Iz dovršnikov delamo nedovršnike z menjavo glagolske pripone: *pihnem — piham*. Pri tem se pogosto premenjuje še korenski del: *počim — pokam, potopim — potapljam, preplêtem — preplétam*.

To gre po pravilih. Pri glagolih na *-im* se pri tem soglasnik (soglasniški sklop) na koncu korena premenjuje po jotaciji (*ponosim — ponašam*) ali po depalatalizaciji¹⁵ (*počim — pokam*). Po depalatalizaciji se premenjujejo tudi glagoli v nedoločniku na *-či* (*sežem — segam*), glagoli na *-em* pa pogosto po dejotaciji (*popišem — popisujem*).

Nekaj glagolov dela nedovršnik z nadomestnim korenem: *vržem — mečem, rečem — govorim (pravim), naredim (storim) — delam*.

Od samoglasnikov se pri tem premenjuje *ê* z *e* ali *a* (*preplêtem — preplétam, prenêsem — prenášam*), o pa z *á* (*zbôdem — zbadam, porodim — porajam, skočim — skačem*). Polglasnik se premenjuje z *i* (*odcvetem — odcvitam*), *a* tudi z *i* (*umaknem — umikam*); zanimiva premena je tudi *prekolnem — preklinjam*. Pogosto se med dva samoglasnika v korenu vrine kak samoglasnik: *začnem — začenjам, umrem — umiram*. Pri nekaterih glagolih se pojavijo tudi soglasniki, ki so izpadli zaradi težkega soglasniškega sklopa: *upognem — upogibam, zasujem — zasipavam, ganem — gibam, krenem — kretam, potonem — potapljam, vrnem — vračam, prepovem — prepovedujem*.¹⁶

Če pogledamo na glagolske pripone, ugotovimo, da se *a, i, ne* in *ø* zamenjujejo z *uje*: *plačam, rešim, dvignem, prepovem — plačujem, rešujem, dvigujem, prepovedujem*. Podobno *e, ne, je, i* in *ø* z *a* (*va*) *padem — padam, mahnem — maham, zinem — zevam, napijem — napivam, pičim — pikam, predém — predevam*. Če se prvotna glagolska pripona ne zamenja, temveč ohrani, se ji doda še *va* (*okopam — okopavam, neham — nehavam*). Taki glagoli imajo radi dvojnice tipa *okopam — okopujem* (prim. še *premislim — premišljam* ali *premišljujem*); v zadnjem času zmeraj bolj prevladujejo oblike na *-ujem*. Redke so premene *i* z *e* (*skočim — skačem*), dovolj pogoste pa *i* z *éva* (*omedlim — omedlevam*). Tip *omedlevam* si razlagamo z nedoločniško osnovo: *omedleti — omedlevati = okopati — okopavati*.

¹³ O tem in tudi o začetni itd. dovršnosti gl. moje O aspektnih premenah.

¹⁴ Mislim, da je tako prav, saj ni mogoče reči *začnem morati, neha treba je*.

¹⁵ Za sinhrono obravnavanje so taki pojmi z *de-* potrebni.

¹⁶ V primerih kot *prenêsem — prenášam, preplêtem — preplétam, potopim — potapljam* seveda lahko govorimo o prevoju, za primer *preplêtem — preplétam* pa je bolj govoriti kar o oženju.

Vsi glagoli nimajo takih vidskih parov, posebno ne tisti iz imen kot npr. *pogospoditi*, a tudi nekateri drugi: *preglodam*, *zgrebem*, *podkujem* ipd. Namesto *preglodavam* ali *zgrebam* ali *podkavam* se rabijo kar *glodam*, *grebem* in *kujem*. Še manj imajo prvotni nedovršni čiste dovršne pare: prim. *plujem*, *pletem*, *ženem*, *berem*, *poslušam*. Namesto njih rabimo predpanske glagole, ki pa so večinoma pomensko premaknjeni, prim *poslušam* — *prisluhnem* (= *malo poslušam*). Primeri kot *tresem* — *tresnem* so tudi pomensko različni.

Kako pa v takih primerih izražamo manjkajoči vidski par? Tu imaš za to nekaj primerov: *Če se boš tako pogospodil, bo slabo* — *Če boš postajal tak gospod, bo slabo* (ali: *če se boš tako gospodil . . .*). *Podkoval mi je konja* — *Koval mi je konja*. *Če boš toliko potrošil, boš ob vse* — *Če boš toliko trošil, boš ob vse*. *Razkral mi boš tale panj* — *Kalal mi boš ta panj*. Izrazimo se pač več ali manj približno.¹⁷

Vrste glagolskih dejanj

S podobnimi sredstvi kot nasprotje v vidu, tj. z različnimi glagolskimi priponami in premenami korena, pa tudi z nadomestnimi koreni, glagoli izražajo tudi vse vrste glagolskih dejanj.

1. Tako glagola *sedim* in *ležim* pomenita stanje po izvršitvi dejanja, ki ga izražata glagola *sedam* in *legam*. Tako stanje lahko izrazimo tudi z zvezo pomožnika in pridevniške besede ali še kako drugače. Glej preglednico!

Nedovršno dejanje	Dovršno dejanje	Stanje
sedam	sedem	sedim
oživljam	oživim	živim, živ sem
pekel se je	spekel se je	pečen je bil
postaja	postane	je
maže	namaže	je namazan
umira	umre	je mrtev
obeša se	obesi se	visi, je obešen

2. V drugi skupini so glagoli kot *nesem* — *nosim*, *peljem* — *vodim*, *ženem* — *gonim*, *tečem* — *tekam*, *letim* — *letam*, *bežim* — *begam*, *lezem* — *lazim*, *grem* — *hodim*, *vlečem* — *vlačim*. Vsi so nedovršni, razlika med njimi pa je, da eni pomenijo enkratno dejanje, drugi pa ponavljano, tj. prvi so trajni, drugi pa ponavljalni. (V 19. stoletju prim. še *kradem* — *kradevam* ipd.) Ponavljalni par takih dvojic lahko pomeni tudi drugačno trajno dejanje: *vlečem drva* — *vlačim drva* : *vlačim* (= *branam*) *njivo* ali *živinče beži* — *živinče bega* : *ne begaj mi živinčeta*. Nedovršni par k dovršnemu (*sedam* — *sedem*) pomeni ali trajno ali ponavljalno dejanje: *Ravno je sedal za mizo, ko je vstopil poštar* — *Sedal je na stole, kot da bi jih preskušal, ali so dovolj trdni*. — Trajno¹⁸ se včasih rabijo

¹⁷ V tem smislu so torej to dejanski vidski pari, četudi razlike med takimi glagoli niso samo vidske: rabijo se za samo vidsko ločevanje. Tako je treba razumeti moje mnenje, da »je o čistih aspektnih premenah mogoče govoriti samo pri istem pomenu obeh členov« (Probleme 69), ker sem imel pred očmi dvojice *biti* — *bivati*, kjer tega ni. O vidski neparnosti dvojic kot *ženiti se* — *oženiti se* gl. F. Jakopin, JIS 1966, 177—180 (K tipologiji slovenskega in ruskega glagola).

¹⁸ O tem podrobneje v navedenem Bezlajevem in mojem članku.

tudi glagoli tipa *nosim* iz dvojic *nesem* — *nosim*: *Nosila sem* (nam. *nesla sem*) *koscem jesti*.

3. V posebni skupini so glagolske dvojice kot *rumeneti* — *rumeniti*, *oživeti* — *oživiti*.¹⁹ Prvi člen dvojice pomeni *postajati rumen* oz. *postati živ*, drugi pa *delati* (kaj) *rumeno*, *spraviti* (koga) *k življenju*, *napraviti* (ga) *živega*. Prvi člen take dvojice je neprehoden, drugi prehodni. Prvi stanje ali lastnost rad izraža z deležnikom na *-l* (*porumeneli listi*, *oživeli utopljenik*), drugi na *-en* (*porumenjena stena*, *pozlačena obreza*). Pri čistih vidskih parih se morfenska razlika za prehodnost lahko izgubi: *oživeti* — *oživiti* = *oživljati*. Razlike tudi ni v sedanjiku: *oživim*.

4. Svojevrsten odnos je tudi med glagolskimi dvojicami kot *pijem* — *pojim*, *tečem* — *točim*, *gnijem* — *gnojim*, *umrem* — *umorim*. Drugi člen dvojice pomeni, da kdo dela, povzroča, omogoča to, kar pove prvi člen: *pojim* = *delam*, *da kdo pije*; *točim* = *povzročam (delam)*, *da teče*; *morim* = *povzročam smrt*, *umiranje*. Včasih se tega odnosa niti ne zavedamo več: tako je z *gnojim*, ki res pomeni tudi *delati*, *da kaj gnije*, a nam je danes nekako samostojen glagol.

5. Še eno zanimivo skupino glagolov imamo. To so dvojice kot *poslušam* — *čujem* (*slišim*) ali *gledam* — *vidim*. Razlika med njimi ni v nedovršenosti in dovršenosti, temveč v tem, kako je zajet predmet glagolskega dejanja, kako smo ga sprejeli v našo zavest. Prim. *Gledal je*, *pa ni videl* ali *Poslušam*, *a nič ne slišim*.

Prehodnost

O prehodnosti govorimo, če glagolsko dejanje prehaja na predmet: *kosim travo*, *čudim se takemu vprašanju*, *umivam se*, *bojim se bolezni*, *prišel je ob ves denar*, *izgubil je vse imetje*, *obšel je zapreko* ipd. Nekateri redki glagoli imajo po dva predmeta v istem sklonu: prim. *fanta učim angleščino*. Veliko pa je glagolov, ki imajo po dva predmeta v različnih sklonih: *nesi očetū časopis*. Pri že obravnavanem tipu *rumeneti* — *rumeniti* je prehodnost zaznamovana tudi oblikoslovno (*-e* : *-i*); prim. *še ubila je jajce* proti *jajce se je ubilo*.

Prehodni glagoli se lahko rabijo tudi neprehodno. V takih primerih izražajo dejanje samo: *vidim hišo* — *vidim* (tj. z *vidom* zaznavam), *delam hišo* — *delam* (tj. *imam delo*, *ne počivam*). Zanimivo je, da taka splošna dejanja izražamo navadno le z nedovršnikom: *ne ubijaj*, *ne kradi*, *ne laži*, *ne pljuvajte po tleh*, *streljajte*. Če pa je dejanje kaj bolj določeno, pa rabimo tudi dovršnike: *streljajte* — *ustrelite še*, ali: *tako se govori* — *reci vendar kaj*.

Včasih smo v dvomu, ali je glagol prehodni ali ne. Prim. *delati greh* proti *grešiti*, ki oba pomenita isto: drugi gotovo ni prehodni. Tako še *delati neprilike* (*težave*, *zgago* ipd.): v takih primerih govorimo o notranjem predmetu.

Omenjeno je že, da je v primerih kot *Jure hodi za Lenčko*, zveza *hodi za* prehodna, če pomeni *ima rad*, *ljubi*, sicer seveda ne. Primer kaže, da iz neprehodnih glagolov prehodne ne delamo le s predpono (prim. *šel je* — *našel je jurčka*), temveč tudi s predlogi (*hodi za*, *pri ob*). Tu je še primer, kjer se prehodnosti znebimo z morfemom *se*: *srebrim* — *srebrim se*.²⁰

¹⁹ Mislim, da je na razlikovalno vlogo morfemov *e* in *i* glede na prehodnost treba opozoriti v slovnici, ne pa morda v priložnostih napak navajati vse take dvojice izolirano.

²⁰ Takim primerom je blizu tip *kopam otroka* — *kopam se*, saj se *kopam se* v veliki meri občuti kot neprehodno.

Pri glagolih, katerih prehodnost izražamo s predlogom, se delajo nekatere napake. Tu jih imaš naštete (v oklepaju) poleg pravilnih zvez:²¹ *do tega* (na tem) *mi je*, *o resnici* (v resnico) *ne dvomim*, *ne jezi se name* ali *čezme* (nad mano), *ne govori mi o poštenju* (od poštenja), *povej nam kaj o kralju Matjažu* (od kralja Matjaža), *ne pogajajta se tako za ceno* (okoli, okrog cene), *razpravljamo o vprašanju* (po vprašanju) nezaposlenih, *vsak ima pravico do življenja* (na življenje), *zanimam se za gradnjo strehe nad glavo* (na gradnji), *v to* (na to) *ne bo hotel privoliti*, *na to* (v to) *ne bo pristal*. Kadar je glagol prehodni že brez predloga, za izražanje iste vsebine ni treba rabiti predloga: *nadaljuj predavanje* (s predavanjem), *prelomil je navado* (z navado), *končaj že to delo* (s tem delom), *prihranil si je časa* (na času), *varuj se lažnih prijateljev* (pred lažnimi prijatelji). Nič narobe ni taka dvojnica v primerih kot *navadil sem se tega* — *navadil sem se na to*. Gotovo je edino dobro *dobiva ugled*, pri dovršenem paru pa je razlika med *dobil je na ugledu* in *dobil je ugled*: v prvem primeru se mu je ugled samo povečal, v drugem pa ga prej sploh imel ni. Res pa je, da je *dobil na ugledu* mogoče zamenjati s *postaja uglednejši*. Isto je izgubiti čast in *izgubiti na časti* proti *izgubljeni časti*. Primeri kot *delam na novem projektu* se dajo izraziti z *obdelujem* (*izdelujem*) *novi projekt*.

Način

Način je pojem za odnos med osebkom in (iz)vršilcem dejanja. Če je osebek hkrati (iz)vršilec dejanja ali nosilec stanja, govorimo o tvorniku ali aktivu; če pa osebek ni vršilec dejanja, pa tudi ne nosilec stanja ali poteka, gre za trpnik ali pasiv. Brezosebkovi stavki izražajo poteke ali stanje (*dežuje, lepo je bilo*).

Če si s tega stališča še enkrat ogledamo Kosovelovi pesmi *Razpal, razrušil se je grad* in *Ena bolest mi dušo tesni*, ugotovimo, da so vse osebne oblike razen (*a jaz sem bil izgnan*) tvorne: izražajo osebkovo dejavnost oz. udeležnost v kakšnem poteku ali stanju. Dejanja je več v drugi pesmi (prim. *tesni, pride, potopi, izgubilo je, ohladilo je, daj, sem čutil, čutim, polzi, dajte*), manj v prvi (*ne morem*) *iti, tajim, vrnil bi se, (ne morem, ne smem) se vrniti, je zakrila*). Stanje označujejo povedki kot: *sem ubit, izdan je, sem bil mlad, sem gorak*, poteke (proces) pa: *razpal, razrušil se je, blesti, žarijo, zebe (me)*.

Tvornik je torej v slovenščini sploh veliko pogostnejši od trpnika. Tudi tisti edini stavek s trpnim povedkom lahko izrazimo v tvorniku: *a mene so izgnali*. Kaj se je pri tem zgodilo? Osebek trpnega stavka (*jaz*) je postal v tvor-nem predmet (*mene*), spremenila se je glagolska oblika (prej *sem bil izgnan*, sedaj *so (me) izgnali*). Pravilo se da tudi obrniti: predmet tvor-nega stavka postane v trpnem osebek, tvorna glagolska oblika pa se zamenja s trpno. Če ima tvor-ni stavek še osebek, postane ta v trpnem prislovno določilo izvora glagolskega dejanja: *a mene so (ljudje) izgnali* — *a jaz sem bil (od ljudi) izgnan*. Namesto predloga *od* je v takih primerih nepravilno rabiti *po*. Pač pa lahko namesto predloga *od* rabim *z*, kadar ne gre za živega vršilca dejanja, temveč za prenosnika sporočila (prim. *z okrožnico 32/cKin nam je bilo sporočeno*) ali nosilca stanja (*mesto je obdano z obzidjem* = *mesto obdaja obzidje*); prim. še *stadion je bil nabit gledalcev* ali *z gledalci* (tj. polnega so ga delali gledalci).

²¹ Tako je treba obdelati na enem mestu, ker uporabnik knjižnega jezika ne bo hodil kar naprej gledat v pravopis ali priročnik napak.

Slovinci trpno dejanje lahko izražamo tudi s se. Ta oblika trpnika ni tako splošno uporabna, kot se je lahko prepričati, če naš trpni stavek (*a jaz sem bil izgnan*) skušamo izraziti tako: *a jaz sem se od ljudi izgnal*. Če bi pa zanemarili prislovno določilo izvora (tj. *od ljudi*), bi dobili *a jaz sem se izgnal*: tega stavka pa ne bi več razumeli trpno, temveč tvorno, tj. tako, kot da *sem sam sebe izgnal*. S se izražamo trpnik le tedaj, če je predmet, ki ga prizadeva dejanje, neživ: prim. *otava se kosi v poznem poletju = otavo kosijo v poznem poletju* ali: *taka stvar se ne pove na glas = take stvari ne povemo na glas*. Lahko pa se rabi trpnik s se tudi v primerih, kadar predmet po vsej verjetnosti ne more biti (iz)vršilec dejanja: prim. *dojenček se kopa vsak dan = dojenčka kopljejo vsak dan*.

Obravnavani primeri kažejo, da v slovenščini uporabljamo trpnik takrat, kadar hočemo spraviti v ospredje tistega (tisto), ki ga prizadeva glagolsko dejanje, zamolčati ali potisniti ob stran pa (iz)vršilca glagolskega dejanja. Ta, namesto da bi bil osebek tvornega stavka, postane v najboljšem primeru prislovno določilo izvora ali pa je sploh izpuščen. Izpustimo ga takrat, kadar ni važen ali pa ga nočemo ali ne moremo ugotoviti. To je dovolj pogosto v strokovnih besedilih, poljudnih ali znanstvenih. Še v takih besedilih trpnika ni dobro preveč uporabljati. Da to ljudje čutijo, vidimo npr. tudi iz kuharskih receptov, kjer namesto *Vzame se bela moka, trije pecilni praški* itd. pogosto beremo *Vzamemo* (ali »vzameš« ali »vzemi«) *belo moko, tri pecilne praške* itd.

Trpniku se seveda moramo prav izogibati tedaj, kadar bi bilo zvezo določne glagolske oblike in se mogoče pojmovati aktivno ali pasivno, tj. v zvezah z osebkom, ki je lahko tudi sam (iz)vršilec dejanja. Gotovo je nemogoč stavek *Danes pa sem se v šoli pohvalil* v pomenu *Danes so me pa v šoli pohvalili* ali *Na križišču sem se skoraj povozil od avtomobila* v pomenu *... me je avtomobil skoraj povozil*. Če se že izrazimo v trpniku, potem v takih primerih rabimo zvezo pomožnika in deležnika na *-(e)n* ali *-t*, torej *bil sem pohvaljen, bi bil skoraj povožen*.

Seveda sta obliki pomožnik + deležnik na *-(e)n* ali *-t* in osebna glagolska oblika + se popolnoma v redu, ko prva izraža stanje po izvršenem dejanju (prim. v Kosovelovi pesmi *sem bil ubit*), druga pa s se izraža splošni osebek (*tod se ne sme hoditi = tod ne smeš (nihče ne sme) hoditi*).

V neknjižni rabi je še zveza »išče se Uršo Plut« (*»iskalo se bo Uršo Plut*). Oseba, ki jo zadeva glagolsko dejanje, je predmet, ne osebek, kot mora biti pri trpniku. Tako govorjenje je nepotrebno. Tudi oblika »išče se Urša Plut« je slaba, ker je dvoumna: *Urša Plut* je namreč v takih primerih mogoče pojmovati ali kot osebek tvornega ali trpnega stavka, tj. bodisi kot vršilca dejanja bodisi kot njegov cilj. Zato take primere, kot že povedano, izražamo tvorno: *iščejo Uršo Plut*. Če jo tudi sami iščemo, rabimo 1. osebo: *iščem (iščeva, iščemo) Uršo Plut*.

Tip *išče se Uršo Plut* je prišel k nam od drugod, kolikor toliko pa ga delajo domače zveze kot *mного stvari se je pozabilo oz. vsepovsod se išče zlato*, kjer je *mного stvari* in *zlato* osebek, imata pa enako obliko, kot bi jo imela kot predmet v tožilniku. Od *mного stvari se je pozabilo* pa ni daleč do *mного stvari se je pozabilo*.²²

²² O tipu *išče se Uršo Plut* gl. razpravo S. Škerlja v Beličevem zborniku.

Kadar deležnik na *-(e)n* ali *-t* izraža stanje po izvršenem dejanju, seveda ne izraža dovršnosti: *Čevlji so (bodo, bi bili) razmočeni*, kjer se po povedku edino pametno vprašujemo le s *kaj je s čevlji*. (Da je *biti* nedovršen, ni dvoma.) — Da gre v takih primerih za stanje in ne za trpnik, dokažeš s tem, da namesto del. na *-(e)n* ali *-t* uporabiš tak deležnik na *-l*, ki ga je mogoče rabiti tudi kot prilastek (*rože so uvele*)²³ ali sploh s kakršnimkoli pridevnikom (*čevlji so novi*), ne da bi se pri tem spremenil čas. (Prim. razliko v času med *Rože so uvele*, sed. čas in *Rože so uvenile* pret. čas.)

Stanje (in ne trpnik) se lahko izraža tudi z deležnikom na *-(e)n* ali *-t* nedovršnih glagolov: *ta tipa je delana na roko, streho imajo krito s škodlami, kruh je pečen, kosilo bo kmalu kuhano*. Dejanje, ki se mora izvršiti pred nastopom stanja, je seveda dovršno: *to pipo so napravili z roko, streho so pokrili s škodlami, kruh so spekli, kosilo se bo moralo pred tem skuhati*.²⁴

Glagoli s se

Oblikovno enaki glagoli s *se* (*smeje se, tiska se, govori se, umiva se*) se razvrščajo v tri skupine. Pri *smeje se* je *se* ohranjen v vseh glavnih glagolskih oblikah (*smejati se, smej se, smejal se je*), ne pa tudi v deležniku na *-(e)n* (*razkoračen*) in glagolniku (*smejanje*), *se* sam na sebi pa nič ne pomeni. Redki glagoli tak *se* ali imajo ali pa tudi ne: *jokam se — jokam, sedem — usedem se*.

Pri glagolih tipa *umiva se* je *se* mogoče zamenjati s *sebe* ali s kakim drugim samostalniškim zaimkom ali samostalnikom: *umiva otroka, umiva ga* itd.

Glagoli tipa *ubiti se* lahko izražajo nepreahodno dejanje, npr. *ubil se je v gorah* (= zaradi padca ali kako že je umrl). Čisto drugo so seveda primeri kot *ubil je sebe in še nekoga*, kar je tip *umiva se*.

Tip *govori se* v nasprotju s *smeje se* in *umiva se* stoji vedno samo v 3. os. ednine, morfema *se* ni mogoče zamenjati s samostalniškim predmetom, temveč le s splošnim osebkom, npr. z *ljudje* (*ljudje govorijo* ali *govorijo na sploh*).

O tipu *otava se kosi* (v *poznem poletju*) smo že govorili: tu je osebek mogoče spremeniti v predmet, *se* pa opustiti (*otavo kosijo ...*).

Vsi tipi s *se* so tvorini, le zadnji je trpni.

Nekateri glagoli imajo namesto *se* morfem *si*: *prizadeva si, pomaga si, mislim si*. Tudi tak *si* ima različno vrednost: eni glagoli nikoli niso brez njega (*prizadevam si*), pri drugih pa ga je mogoče zamenjati s samostalniško besedo (*pomagam si (sebi, bratu)*), pri tretjih (*misli si*) je nekako odveč. V zadnjem primeru *si* kot da zamenjuje osebek. Nekateri glagoli brez razlike rabijo *se* ali *si*: *upati si (se), premisliti si (se), opomogel si (se) je*.

Kadar sta povedek glagola s *se*, *se en se* izpušča: *bal se je smejati* (ne: *smejati se*). Napačno pa je izpuščati *se* v primerih kot *Naša umetna proza začčenja z Martinom Krpanom*. Glagol *sestoji* pa nima *se*, torej je napačno reči *knjiga se sestoji iz treh delov*.

²³ Ss 1964 (251) napačno meni, da imajo oblike na *-l* (tip *zmrzla voda* ipd.) »pasivni ali trpni pomen«. Dejansko izražajo le stanje. Na str. 264 na istem mestu beremo, da imajo taki deležniki »pasivni pomen in izražajo stanje«. — Moje stališče gl. v Probleme.

²⁴ Ss 263, trdi, da imajo deležniki na *-n* od nedovršnikov »danes izrazito pridevni pomen in izražajo stanje (...), zato tega deležnika ne moremo rabiti pri opisovanju pasiva za nedovršnike«. Ze v Probleme 71 sem opozarjal na nasprotno primere (tip *zatiran, zaničevan, slavljen*).

Naklon

Naklon je pojem za poseben odnos govorečega do glagolskega dejanja, stanja, itd. Taki tipični odnosi so trije: povedni, pogojni in velelni. V povednem naklonu za dejanje ugotavljamo, da se (se ne) uresničuje, ali pa se sprašujemo po tem, ali se (se ne) uresničuje. V velelnem naklonu podajamo dejanje kot zaželeno, zahtevano, zapovedano ipd., oz. nezahtevano, nezaželeno, nezahtevano ipd. V pogojnem naklonu podajamo dejanje glede na možnost in pogoje njegove uresničitve.

Te odnose podajajo načeloma specializirane oblike; v sedanjiku npr. povedni naklon izražamo s povednim sedanjikom (delam, tiska se) pogojnega s pogojnikom (delal bi) in velelnega z velelnikom (delaj). Vendar vsak povedni sedanjik (in sploh oblike povednega naklona) ne izraža le povednega naklona, temveč lahko tudi druga dva. Prav tako tudi pogojnik lahko izraža velelni naklon. Velelni naklon lahko izražamo še drugače, npr. z nedoločnikom (*ne jokati*) ali s preteklikom (*da mi takih stvari nisi več vlekel domov*) ipd.

To, kar pogojnik in velelnik izražata z obliko samo, je mogoče tudi opisati s tako imenovanimi naklonskimi glagoli ali prislovi in nedoločnikom. Tako zapoved, da se dela, namesto z obliko *delaj* lahko izrazim z *moraš delati*. Ne hodi pomeni lahko *ne želim, da greš* ali *prepovedujem ti iti*, in to lahko izrazim tudi z *ne smeš iti*. Ali še: *delaj* lahko pomeni *dovoljujem (dam) ti delati, smeš delati, lahko delaš*. Željo posebno pogosto izražamo z osebno glagolsko obliko in prislovom *naj*: *naj gre* = *želim, da gre* ali *dovoljujem mu iti, sme iti, mora iti, lahko gre*. Prim. še *naj bo povedano še to*, kar pomeni isto kot *bodi povedano še to*. Da zveza prislova *naj* z določeno glagolsko obliko ne izraža samo zaželenih, nasvetovanih in podobnih dejanj, kažejo primeri kot *naj sem se še tako trudil, uspel nisem*, kjer *naj sem se trudil* pomeni *čeprav sem se trudil*, torej povedni naklon.

Zveza naklonskega glagola ali prislova in drugega glagola so tistega naklona, v katerem je osebna glagolska oblika: *moram delati* je povedni naklon, *moral bi delati* pa seveda pogojnik (*naj mora delati* ni mogoče, prav tako ne zveza *mora delaj*). Prim. še *lahko dela* (= povedni naklon v pomenu *sme delati*), *lahko bi delal* (pogojni naklon), ni pa mogoče *naj lahko dela* ali *naj more dela(t)* ipd., ker dveh naklonskih glagolov (izrazov) sploh ni mogoče rabiti drugega ob drugem (prim. nemogoče zveze *more mora delati, more sme delati*). Zanimiva je zveza *rad bi delal*, ki pomeni *želim delati*.

V obeh Kosovelovih pesmih imamo primere za vse tri naklone. S povednikom so izražena vsa dejanja razen *vrnil bi se* (pogojnik) in *daj, dajte, dajte* (velelnik).

V Slovenskem knjižnem jeziku 2 smo pri besedotvorju ugotovili, da tudi izpeljanke iz glagolov pojmujeemo ali povedno ali pogojno (prim. *uresničljiv* = *tak, ki se da uresničiti* (*ki se lahko uresniči, ki se more uresničiti*)). Tudi neosebne glagolske oblike sploh so v določenem naklonu. V Kosovelovih pesmih so take neosebne oblike *zlovešča, bolest, sanje, iskanje, spoznanje, življenje, pogrezanje, hlad in spanje*. Vse po vrsti so v povednem naklonu, o čemer se prepričamo tako, da jih »opišemo«: *zlovešč* = *tak, ki naznanja slabo*, ne pa morda *tak, ki naj bi naznanjal slabo*; *bolest* = *to, da kaj boli*, ne *to, kar naj bi bolelo, kar bôli* itd. Zanimive s tega stališča so zloženke kot *kažipot*, ki so tudi povedniške: *kažipot* je *naprava, ki kaže* (ne, *ki naj bi kazala* ali *ki káži*) *pot*.